6.
A korreferencialitás megnyilvánulásai magyar és német szövegekben

DOBI EDIT

Az alábbiakban két — alapvető sajátságaikban eltérő — nyelv szövegeit vizsgálom a korreferencialitás eszközeinek jellegzetességeire összpontosítva. A korreferencialitást teremtő elemeket mikro-, mezo- és makroszinten is érdemes megvizsgálnunk.

A szöveg szintjeinek eltérő értelmezési lehetőségei miatt célszerűnek látszik először röviden tisztázni, hogy az elemzésben milyen eszközöket tekintünk az egyes szintekhez tartozóknak.

Ezt követően a mikroszintű, majd a mezoszintű, végül a makroszintű korreferencialitás eszközeit szemléltetem párhuzamosan a magyar és a német szövegekben. A makroszintű korreferenciális eszközök vizsgálatához terjedelmesebb (legcélszerűbben teljes) szövegek elemzését kellene vállalni, ezt azonban jelen tanulmány kerete nemigen teszi lehetővé. Azonban a mikro- és a mezoszintű elemzés tapasztalatainak összegzését követően néhány jelenség kapcsán röviden utalok a makroszintű korreferencialitás megnyilvánulásaira is. Hogy a poliglottia még egy árnyalatot kapjon, e háromszintű korreferencialitás megnyilvánulásait a magyar és a német nyelvben is két stílusrétegre jellemzően vizsgálom: egy-egy szaknyelvi és egy-egy szépirodalmi szöveg az elemzés tárgya. A magyarban a különböző stílusrétegek szövegeit jellemző mondat- és szövegnyelvészeti sajátosságok ugyanis érdemesnek sejtetik német szövegekben is az ilyenforma összevetést. (Tudván, hogy egy-egy szöveg elemzése alapján általános érvényű jellegzetességeket nemigen állapíthatunk meg.)

A vizsgálat tárgyai az alábbi — szaknyelvi, illetve szépirodalmi; német, illetve magyar nyelvű — szövegrészek:

A német nyelvű szaknyelvi szövegrész:

> Robert-Alain de Beaugrande—Wolfgang Ulrich Dressler: Einführung in die Textlinguistik (Tübingen: Max Niemeyer Verlag. 1981) V. Kohärenz
>
> **16.** Einige Typen von g l o b a l e n Mustern dürften wegen ihrer vielseitigen Brauchbarkeit als vollständige Stücke („chunks") gespeichert sein. FRAMES („Rahmen") sind globale Muster, die Alltagswissen über inrgendein zentrales Konzept, wie z.B. 'Geburtstagsfeiern', umfassen […]. „Rahmen" („frames")

> geben an, was im Prinzip zusammengehört, aber nicht in welcher Reihenfolge die zusammengehörigen Dinge getan oder erwähnt werden sollen.
>
> SCHEMATA sind globale Muster von Ereignissen und Zuständen in geordneten Abfolgen, wobei die Hauptverbindungen in zeitlicher Nähe und Kausalität bestehen […]. Anders als ein „Rahmen" ist ein Schema immer als Reihenfolge so aufgestellt, daß Hypothesen gebildet werden können, was in einer Textwelt als nächstes getan oder erwähnt werden wird.
>
> PLÄNE sind globale Muster von Ereignissen und Zuständen, die zu einem beabsichtigten ZIEL führen […]. Pläne unterscheiden sich dadurch von Schemata, daß ein Planer (z.B. ein Textproduzent) alle Elemente danach beurteilt, ob sie das Ziel näherbringen.
>
> SKRIPTS sind stabilisierte Pläne, die häufig abgerufen werden, um die Rollen und die erwarteten Handlungen der Kommunikationsteilnehmer zu bestimmen […]. Skripts unterscheiden sich also dadurch von Plänen, daß sie eine im voraus festgesetzte Routine haben […].

A magyar nyelvű szaknyelvi szövegrész:

> Robert-Alain de Beaugrande—Wolfgang Ulrich Dressler: Bevezetés a szövegnyelvészetbe (Budapest: Corvina. 2000.) V. Koherencia
>
> **16.** Bizonyos **globális** mintákat ennek alapján egészben tárolunk, mivel sokféle feladatra használatosak. A KERETEK olyan globális minták, amelyek hétköznapi ismereteket tartalmaznak valamely központi fogalommal kapcsolatban, pl. 'malacpersely', 'születésnapi buli' stb. […]. A keretek alapján tudható, mely dolgok tartoznak elvben együvé, de nem tudható, milyen sorrendben lesznek elvégezve vagy megemlítve. A SÉMÁK olyan globális minták, amelyek események vagy állapotok időbeli közelség vagy okság alapján sorrendbe állított egymásutánját tartalmazzák […]. A keretekkel ellentétben a sémák mindig haladvány szerint vannak elrendezve, vagyis hipotézisek állíthatók fel azzal kapcsolatban, hogy egy adott ponton mi fog történni vagy említésre kerülni a szövegvilágban. A TERVEK események vagy állapotok olyan globális mintái, amelyek valamely CÉLra irányulnak […]. A tervek abban különböznek a sémáktól, hogy a tervező (pl. a szövegalkotó) minden elemüket abból a szempontból értékeli, hogy mennyire segítik elő a tervező céljához való közeledést. A FORGATÓKÖNYVEK olyan rögzített tervek, amelyeknek felhasználására igen gyakran kerül sor, s amelyekben a résztvevők és a tőlük elvárt cselekedetek meg vannak határozva […]. A forgatókönyvek tehát abban különböznek a tervektől, hogy előre megszabott menetük van.

(A szövegrészek tagolását láthatóan a fordítóban zajló értelmező folyamat befolyásolja. A németben a szaknyelvi szövegrész több bekezdésre tagolódik, a magyar rövidebb egyetlen bekezdésnél.)

A német nyelvű szépirodalmi szövegrész:

Eduard Mörike: Mozart auf der Reise nach Prag (Bp.: Európa Könyvkiadó. 1979)

Hier überging Madame Mozart einige Umstände mit Stillschweigen. Es war, muß man wissen, nicht unwahrscheinlich, daß zu gedachter Abendunterhaltung auch eine junge Sängerin, Signora Malerbi, kommen würde, an welcher Frau Konstanze mit allem Recht Ärgernis nahm. Es war, muß man wissen, nicht unwahrscheinlich, daß zu gedachter Abendunterhaltung auch eine junge Sängerin, Signora Malerbi, kommen würde, an welcher Frau Konstanze mit allem Recht Ärgernis nahm. Diese Römerin war durch Mozarts Verwendung bei der Oper angestellt worden, und ohne Zweifel hatten ihre koketten Künste nicht geringen Anteil an der Gunst des Meisters. Sogar wollten einige wissen, sie habe ihn mehrere Monate lang eingezogen und heiß genug auf ihrem Rost gehalten. Ob dies nun völlig wahr sei oder sehr übertrieben, gewiß ist, sie benahm sich nachher frech und undankbar und erlaubte sich selbst Spöttereien über ihren Wohltäter. So war es ganz in ihrer Art, daß sie ihn einst, gegenüber einem ihrer glücklichern Verehrer, kurzweg un piccolo grifo raso nannte. Der Einfall, einer Circe würdig, war um so empfindlicher, weil er, wie man gestehen muß, immerhin ein Körnchen Wahrheit enthielt.

A magyar nyelvű szépirodalmi szövegrész:

Eduard Mörike: Mozart prágai utazása (Bp.: Európa Könyvkiadó. 1979)

Meg kell adni, Madame Mozart itt szép csendesen elhallgatott néhány mellékkörülményt. Igen valószínű volt ugyanis — ezt tudni kell —, hogy a szóban forgó zeneestén egy fiatal énekesnő, név szerint Signora Malerbi is megjelenik, akire pedig Konstancia asszony okkal-joggal neheztelt. Ez a római énekesnő Mozart pártfogásával került az operához, és kétségtelen, hogy jórészt fortélyos kacérságának köszönhette a mester kedvezését. Egyesek azt rebesgették, hogy Mozart lépre ment, és hónapokon át rabja volt az énekesnőnek. Vajon igaz-e vagy puszta kitalálás, nem tudni, annyi bizonyos, hogy a művésznő utóbb szemtelenül és hálátlanul viselkedett, és arra ragadtatta magát, hogy jótevőjén gúnyolódjék. Rávallott például, hogy egy ízben egyik szerencsésebb udvarlójával beszélgetve Mozartot *un piccolo grifo rasó*-nak (kis borotvált disznófejnek) nevezte. Ez a Kirkéhez méltó ötlet annál sértőbb volt, mert meg kell vallanunk, nem hiányzott belőle egy szemernyi igazság.

A szöveg szintjeiről

A vizsgálat kereteként választott „szintek szerinti megközelítés” többféle értelmezést nyer a különböző szakirodalmakban, eltérő szemléleteket is tükrözve. A szövegösszetartó eszközöknek immár hagyományosnak nevezhető a három sík szerinti csoportosítása: grammatikai síkon a konnexitás, szemantikai síkon a kohézió, pragmatikai síkon a koherencia eszközeiről szokás beszélni (az akuszti-

kai, formai, stiláris, szerkezeti összefüggés eszközei is ezeket a síkokat erősítik). Ennek az elgondolásnak az alapját — amely szerint két vagy több szövegelem kapcsolata háromféleképpen jöhet létre — nyelvi szempontból elfogadhatjuk, mivel a kapcsolat valóban lehet szintaktikai, szemantikai vagy pragmatikai. A szöveg befogadója számára azonban ennek a kapcsolatnak mindig valamilyen jelentés-összetartó szerepe van, azaz szemantikai jellegű. Amellett tehát, hogy a nyelvi eszközök nagy része valóban besorolható az említett három csoport valamelyikébe, a síkok közötti határ nem elég határozott, mivel minden nyelvi elem, amely a szöveg szerveződésében részt vesz, a szöveg értelmezéséhez járul hozzá. A csoportosítás szempontja sokkal inkább az lehet, hogy milyen mértékben.

Jelen vizsgálódás keretében tehát a kapcsolóelemeknek — így a korreferencialitást teremtő eszközöknek is — a hatókörét figyelembe vevő rendszerező elvet is célszerű volt figyelembe venni, elsősorban azért, hogy lehetővé váljon a pusztán nyelvi (azaz rendszerspecifikus) és a szövegtani jelenségek közötti különbségtétel. Szükséges különbséget tenni ugyanis a nyelvi sajátosságokból fakadó, valamint a szövegtani (így az egyes stílusrétegeket is jellemezni képes) sajátosságokban gyökerező jelenségek között. A nyelvspecifikus grammatikai jelenségek — bár olykor nehezen választhatók külön a szövegnyelvészetiektől, mivel gyakran a korreferencialitás megteremtéséhez is hozzájárulnak — nem a szövegtan, hanem a mondatgrammatika keretében magyarázandók. (Például a német igealakok vonzatkeretének megnyilvánulása a nyelvi megformálás kifejtettségre való törekvése miatt természetszerűleg tér el a magyar igealakok teljesen vagy részben kifejtetlen vonzatkeretétől az igék személyragjaiban tömörülő információk miatt. Vö. az eliminálás lehetőségét a magyarban az igei toldalékok — személyragok, idő- és módjelek — funkcionális többrétűsége miatt.)

Az utalóelemek hatókörét Tolcsvai Nagy Gábor így határozza meg: „A hatókör az a szövegbeli tartomány, ameddig egy szövegelem a szövegen belül funkcionálisan (fogalmi jellegével, utalásával) kiterjed, azaz önmaga helyén túl más szövegelemekben vagy velük kapcsolódva része a szöveg értelemszerkezete egy helyének” (Tolcsvai Nagy 2001: 117).

A hagyományos felfogás szerint **a mikroszint**hez a „grammatikai kapcsolóelemek” által teremtett viszonyok tartoznak: az igealakok és a cselekvők (alanyok) egyeztetése; az egyeztetett igealakkal jelölt alany vagy kötelező tárgy. Ezen a szinten tehát a szövegelemek hatóköre kicsi, „néhány szó vagy néhány mondat hosszúságú szövegrészre terjed ki […], elemi jellegű, azaz két, esetleg három elemi szövegegység egyszerű és egyszeri viszonya, vagyis kapcsolata, amelynek az érvénye nem terjed tovább a szövegben. A mikroszintű viszony közvetlenül nem érinti a szöveg más elemeit, közvetlenül nem játszik szerepet a szöveg teljes értelemhálózatának a kialakításában” (Tolcsvai Nagy 2001: 117).

Jellegzetesen ide sorolhatók tehát azok a mondatgrammatikai viszonyok, amelyek résztvevői elsősorban a mondatösszefüggés eszközei, s esetlegesen

csak közvetetten játszanak szerepet a szöveg összefüggésében is. Elsősorban olyan esetekben, amikor az egyeztetés hatóköre a mondathatáron túlra terjed (például az alany vagy más kötelező vonzat több szövegmondaton át tartó kifejtetlensége miatt). Ezek a mondatgrammatikai viszonyok egy-egy nyelvtípusban általában jellegzetesen nyilvánulnak meg.

A mezoszintű kapcsolóelemek hatóköre nagyobb a mikroszintűekénél. Tolcsvai Nagy szerint „az itt található viszonyok összetettebbek, nem pusztán két szövegelem egyszeri és egyszerű viszonyáról van szó, hanem néhány mondatnyi vagy egy bekezdésnyi szövegrész értelemhálózatának egy-egy kiépült részéről. A mezoszint viszonyait ezért nem annyira a hosszúság jellemzi, hanem a viszonylagos összetettség, amelyben egyszerű predikatív szerkezetek (propozíciók) kapcsolódnak össze például a szövegfókusz-szövegtopik rendszerben, valamilyen fogalmi séma érvényesül (vagy sémák összekapcsolódva érvényesülnek), vagy valamilyen más viszony jön létre a maga helyi összetettségével" (Tolcsvai Nagy 2001: 118). Ezen a szinten tehát a vizsgálat a szöveg szó- és kifejezéskészletén belüli jelentéskapcsolatok felderítésére irányul.

A makroszintű kötőelemek hatóköre az egész szöveg vagy a szöveg egy terjedelmesebb része. Ezen a szinten hatnak azok a viszonyok, amelyek „kiterjedt hálózatot alkotnak a szövegen belül" (Tolcsvai Nagy 2001: 118), mint például a szöveg teljes jelentésszerkezete, általános felépítése.

Petőfi S. János — a kompozicionális organizáció keretében — e három szintet némileg másképp értelmezi: a mikroszinthez morfológiai szerkezetek; a mezoszinthez a szavaktól a szövegmondatokig terjedő struktúrák; a makroszinthez pedig a szövegmondatok és a náluk komplexebb szövegegységek tartoznak. Az általa körvonalazott elméleti keretben a mikroszinten még inkább megmutathatók azok a sajátosságok, amelyek — attól függetlenül, hogy a szövegben van-e összefüggést teremtő szerepük, vagy sincs — egy-egy nyelv szabályainak megfelelően jellemzik az egyes nyelvi alakulatokat. Mivel jelen elemzés célja a korreferencialitás összevető elemzése, érdemesebbnek látszik az egyes szintek fentebb ismertetett értelmezését alapul venni, ahol a mezoszintű kapcsolóelemek elemzésével egy-egy szövegrész korreferencialitása jól leírható.

A mikroszintű kapcsolóelemek elemzése

A szaknyelvi és szépirodalmi szövegbeli sajátosságokat alább az 1. és a 2. táblázatban foglalom össze. A táblázatok jelölései a következőképpen értelmezendők:

– Mindkét szöveg mondatai sorrendben (sorszámozva) szerepelnek, egymásnak megfeleltetve.

A mondatoknak csaknem mindegyike összetett mondat. Figyelembe véve azt, hogy a mondatszint és a szövegszint határa jóval inkább az alá-

rendelő összetett mondat és a mellérendelő összetett mondat között van, mintsem a szövegmondat és a szövegmondatlánc között, a mellérendelő összetett mondatok tagmondatainak határát is jelöltem. Mivel azonban a német összetett mondatok fűzése gyakran a magyartól teljesen eltérő tagolást kíván, az elemzés szempontjából a szöveg és a mondat határának elméleti megokolása nem tűnik lényegesnek. Az összevetés tehát azt az eljárást sejteti célszerűbbnek, hogy megtartjuk a szövegmondatok szerinti elhatárolást (ahol lehet, figyelembe véve a mellérendelt tagmondatok közötti korreferencialitást is).

– A két középső oszlopban láthatók az összevetésre érdemes mikroszintű grammatikai jelenségek.

– Kövérrel szedtem az eltérő grammatikai formákat (a **0** a névszói-igei állítmány igei összetevőjének kifejtetlenségét jelzi).

– Aláhúzással azokat a nyelvi jelenségeket jelöltem, amelyek a másik nyelvben semmilyen morfológiai formában nem léteznek (pl. a németben a sich).

Robert-Alain de Beaugrande—Wolfgang Ulrich Dressler: *Einführung in die Textlinguistik* (Tübingen: Max Niemeyer Verlag. 1981) V. Kohärenz			Robert-Alain de Beaugrande—Wolfgang Ulrich Dressler: *Bevezetés a szövegnyelvészetbe* (Budapest: Corvina. 2000.) V. Koherencia	
16. Einige Typen **von g l o b a l e n Mustern** dürften wegen ihrer vielseitigen Brauchbarkeit als vollständige Stücke („chunks") gespeichert sein.	einige **Typen** … **dürften** wegen ihrer … gespeichert sein.	**1**	használatosak **(0) (alany)**	**16.** Bizonyos globális mintákat ennek alapján egészben tárolunk, ---------- mivel sokféle feladatra használatos**ak**.
FRAMES („Rahmen") sind **globale Muster, die** Alltagswissen über irgendein zentrales Konzept, wie z.B. 'Geburtstagsfeiern', umfassen […].	die … umfassen	**2**	amelyek … tartalmaznak	**A KERETEK** olyan **globális minták, amelyek** hétköznapi ismereteket tartalmaznak valamely központi fogalommal kapcsolatban, pl. 'malacpersely', 'születésnapi buli' stb. […].
„Rahmen" („frames") geben an, **was** im Prinzip zusammengehört, ---------- aber nicht in welcher Reihenfolge die zusammengehörigen Dinge getan oder erwähnt werden sollen.	„Rahmen" geben an **(tárgy);** was … zusammengehört; ---------- **die Dinge** … werden	**3**	(a keretek alapján) tudható … **(alany);** mely dolgok … tartoznak; ---------- **(alany)** lesznek	**A keretek** alapján tudható, **mely dolgok** tartoznak elvben együvé, ---------- de nem tudható, milyen sorrendben lesz**nek** elvégezve vagy megemlítve.

SCHEMATA sind **globale Muster** von Ereignissen und Zuständen in geordneten Abfolgen, wobei die Hauptverbindungen in zeitlicher Nähe und Kausalität bestehen […].	SCHEMATA **sind** globale Muster; die Hauptverbindungen … bestehen	**4**	a SÉMÁK globális minták **(0);** amelyek … egymásutánját tartalmazzák	**A SÉMÁK** olyan **globális minták, amelyek** események vagy állapotok időbeli közelség vagy okság alapján sorrendbe állított egymásutánját tartalmazzák […].
Anders als **ein „Rahmen”** ist **ein Schema** immer als Reihenfolge so aufgestellt, daß Hypothesen gebildet werden können, was in einer Textwelt als nächstes getan oder erwähnt werden wird.	ein Schema ist; Hypothesen … **können;** was … wird	**5**	a sémák vannak; hipotézisek állít**hat**ók **(0)** fel; mi fog	**A keretekkel** ellentétben **a sémák** mindig haladvány szerint vannak elrendezve, ---------- vagyis hipotézisek állíthatók fel azzal kapcsolatban, hogy egy adott ponton mi fog történni vagy említésre kerülni a szövegvilágban.
PLÄNE sind **globale Muster** von Ereignissen und Zuständen, **die** zu einem beabsichtigten ZIEL führen […].	PLÄNE **sind** globale Muster; die führen	**6**	a TERVEK … globális mintái **(0);** amelyek irányulnak	**A TERVEK** események vagy állapotok olyan **globális mintái, amelyek** valamely CÉLra irányulnak […].
Pläne unterscheiden **sich** dadurch **von Schemata,** daß ein Planer (z.B. ein Textproduzent) **alle Elemente** danach beurteilt, ob **sie** das Ziel näherbringen.	Pläne unterscheiden sich; ein Planer alle Elemente beurteilt; **sie** … näherbringen	**7**	a tervek különböznek; a tervező minden elemüket értékeli; segítik **(alany)** elő a … közeledést	**A tervek** abban különböznek **a sémáktól,** hogy a tervező (pl. a szövegalkotó) **minden elemüket** abból a szempontból értékeli, hogy mennyire segít**ik** elő a tervező céljához való közeledést.
SKRIPTS sind **stabilisierte Pläne, die** häufig abgerufen werden, um die Rollen und die erwarteten Handlungen der Kommunikationsteilnehmer zu bestimmen […].	SKRIPTS **sind** … Pläne; die werden; ---	**8**	a FORGATÓKÖNYVEK … tervek **(0);** amelyeknek felhasználására … kerül sor; amelyekben … cselekedetek meg vannak …	**A FORGATÓKÖNYVEK** olyan **rögzített tervek, amelyeknek** felhasználására igen gyakran kerül sor, ---------- s **amelyekben** a résztvevők és a tőlük elvárt cselekedetek meg vannak határozva […].
Skripts unterscheiden **sich** also dadurch **von Plänen,** daß **sie** eine im voraus festgesetzte Routine haben […].	Skripts unterscheiden sich; sie eine … Routine haben	**9**	a forgatókönyvek különböznek; menet**ük (birtokos)** van	**A forgatókönyvek** tehát abban különböznek **a tervektől,** hogy előre megszabott menet**ük** van.

1. táblázat: A szaknyelvi szövegek főbb mikroszintű jelenségei

Eduard Mörike: *Mozart auf der Reise nach Prag* (Bp.: Európa Könyvkiadó. 1979)			Eduard Mörike: *Mozart prágai utazása* (Bp.: Európa Könyvkiadó. 1979)	
Hier überging **Madame Mozart** einige Umstände mit Stillschweigen.	überging Madame Mozart einige Umstände	**1**	Madame Mozart … elhallgatott … mellékkörülményt	Meg kell adni, **Madame Mozart** itt szép csendesen elhallgatott néhány mellékkörülményt.
Es war, muß man wissen, nicht unwahrscheinlich, daß zu gedachter Abendunterhaltung auch **eine junge Sängerin, Signora Malerbi,** kommen würde, **an welcher Frau Konstanze** mit allem Recht Ärgernis nahm.	**Es** war nicht unwahrscheinlich; muß man wissen **(tárgy);** eine Sängerin kommen würde; an welcher Frau Konstanze Ärgernis nahm	**2**	valószínű volt **(alany);** **ezt** tudni kell; egy énekesnő megjelenik; akire Konstancia asszony neheztelt	Igen valószínű volt ugyanis — ezt tudni kell —, hogy a szóban forgó zeneestén **egy fiatal énekesnő,** név szerint **Signora Malerbi** is megjelenik, **akire** pedig **Konstancia asszony** okkal-joggal neheztelt.
Diese Römerin war durch **Mozarts** Verwendung bei der Oper angestellt worden, und ohne Zweifel hatten **ihre** koketten Künste nicht geringen Anteil an der Gunst **des Meisters**.	Diese Römerin war; ohne Zweifel; hatten **ihre** … **Künste** … Anteil an der Gunst	**3**	ez a római énekesnő került; kétségtelen **(0);** kacérságának köszönhette **(alany)** kedvezését	**Ez a római énekesnő Mozart** pártfogásával került az operához, és kétségtelen, hogy jórészt fortélyos kacérságának köszönhette **a mester** kedvezését.
Sogar wollten wissen, **sie** habe **ihn** mehrere Monate lang eingezogen und heiß genug auf ihrem Rost gehalten.	Einige wollten wissen **(tárgy);** sie habe **ihn** … eingezogen; **[ihn]** auf **ihrem** Rost gehalten	**4**	egyesek **azt** rebesgették; **Mozart** … ment; rabja volt **(alany)** az **énekesnőnek**	Egyesek azt rebesgették, hogy Mozart lépre ment, és hónapokon át rab**ja** volt **az énekesnőnek.**
Ob **dies** nun völlig wahr sei oder sehr übertrieben, gewiß ist, **sie** benahm **sich** nachher frech und undankbar und erlaubte **sich selbst** Spöttereien über **ihren Wohltäter.**	**Dies sei** … übertrieben; gewiß **ist (alany);** sie benahm sich; erlaubte sich selbst **(alany);** über ihren Wohltäter; Spöttereien ---	**5**	igaz-e … kitalálás **(0) (alany = ez);** **annyi** bizonyos **(0);** a művésznő … viselkedett; arra ragadtatta **(alany)** magát; jótevőjén; gúnyolódjék **(alany)**	Vajon igaz-e vagy puszta kitalálás, nem tudni, annyi bizonyos, hogy **a művésznő** utóbb szemtelenül és hálátlanul viselkedett, és arra ragadtatta **magát,** hogy jótevő**jén** gúnyolódjék.
So war **es** ganz in **ihrer** Art, daß **sie ihn** einst, gegenüber einem **ihrer** glücklichern Verehrer, kurzweg un piccolo grifo raso nannte.	War **es** in ihrer Art; **sie** ihn nannte; einem **ihrer** … Verehrer	**6**	rávallott **(alany);** Mozartot nevezte **(alany);** udvarló**já**val	**Rá**vallott például, hogy egy ízben egyik szerencsésebb udvarló**já**val beszélgetve **Mozartot** *un piccolo grifo rasó*-nak (kis borotvált disznófejnek) nevezt**e.**

Der Einfall, einer Circe würdig, war um so empfindlicher, weil er, wie man gestehen muß, immerhin ein Körnchen Wahrheit enthielt.	der Einfall war; man gestehen muß **(tárgy)**; er … Wahrheit enthielt	7	**ez** a … ötlet volt; meg kell vallanunk **(tárgy)**; nem hiányzott belőle … igazság	**Ez a** Kirkéhez méltó **ötlet** annál sértőbb volt, mert meg kell vallanunk, nem hiányzott belőle egy szemernyi igazság.

2. táblázat: A szépirodalmi szövegek főbb mikroszintű jelenségei

A mikroszintű elemzés tapasztalatai:

A fenti adatok alapján a két szöveg vizsgált jelenségei mikroszinten a stílusrétegek különbözősége okozta eltéréseket nem mutatnak.

Az eltérések kivétel nélkül mondatgrammatikai sajátosságok, amelyek elsősorban a magyar és a német eltérő szórendi szabadságából, illetve — ezzel összefüggésben — a morfológiai és lexikális kifejtettségre való törekvésük különböző mértékéből és módjából adódnak.

A legáltalánosabb eltéréseket a két nyelv mikroszintű jelenségei között az alábbi példák mutatják (ezek egy része közvetetten a szövegösszefüggés, a korreferencialitás síkján is hat):

– Tisztán mondatgrammatikai jelenség a magyarban a névszói-igei állítmány kopulatív tagjának kifejtetlensége jelen idejű, kijelentő módú, egyes és többes szám 3. személyű alakokban. A német nyelv igétlen mondatokat nem alkot.

I/1: *Typen … **dürften** — használatosak* **(0)** (alany);
I/4: *SCHEMATA **sind** globale Muster — a SÉMÁK globális minták* **(0);**
I/5: *Hypothesen … **können —** hipotézisek állít**hat**ók* **(0)** *fel;*
I/6: *PLÄNE **sind** globale Muster — a TERVEK … globális mintái* **(0);**
I/8: *SKRIPTS **sind** … Pläne — a FORGATÓKÖNYVEK … tervek* **(0);**
II/5: *dies **sei** … übertrieben — igaz-e … kitalálás* **(0)** (alany = ez);
II/5: *gewiß **ist*** (alany) *— annyi bizonyos* **(0).**

– Alapjában mondatgrammatikai jelenség — de szövegtanivá válik, amennyiben több mondaton ível át — az alanyi vonzat kifejtetlensége (s az ezzel az alannyal való egyeztetés). A német mondatok majdnem kivétel nélkül explicit formában tartalmazzák az alanyt.

I/1: ***Typen** … dürften — használatosak* (0) **(alany);**
I/3: ***die Dinge** … werden —* **(alany)** *lesznek;*
I/7: ***sie** … näherbringen — segítik* **(alany)** *elő;*
II/5: ***dies** sei … übertrieben — igaz-e … kitalálás* (0) **(alany = ez);**
II/6: *war **es** in ihrer Art — rávallott* **(alany);**
II/6: ***sie** ihn nannte — Mozartot nevezte* **(alany).**

A németben az alany csak ritkán, olyan esetekben maradhat el, amikor az alanyt mellékmondat fejti ki, és a főmondatbeli utalószó funkciójú elem nincs kifejtve:

II/5: *gewiß ist* **(alany)**, … — ***annyi*** *bizonyos* (0), ….

Ilyen helyzetben azonban jóval inkább pusztán grammatikai szerepű (üres) elem tölti be az alany szerepét:

II/2: ***es*** *war nicht unwahrscheinlich, ... — valószínű volt* **(alany),** … .

– Az alanyhoz hasonlóan mindkét nyelvben a tárgyi vonzat is kifejtetlen maradhat. Mind a magyarban, mind a németben gyakori a tárgyi szerepű utalószó elmaradása a főmondatban (ennek tisztán az alárendelő összetett mondat összefüggését erősítő funkciója van):

I/3: *Rahmen geben an* **(tárgy),** … — *tudható* **(alany)** …;
II/2: *muß man wissen* **(tárgy),** … — ***ezt*** *tudni kell;*
II/4: *einige wollten wissen* **(tárgy),** … — *egyesek* ***azt*** *rebesgették,* …;
II/7: *man gestehen muß* **(tárgy),** … — *meg kell vallanunk* **(tárgy),** … .

Bár a magyarban az igei vonzatkeretben implicit lehet a határozott tárgy, erre példát az elemzett magyar szövegek nem mutattak. A kiemelt példák alapján látható, hogy a vizsgált jelenség funkciójában s talán gyakoriságában sem különbözik a két nyelvben. A korreferencialitás szempontjából azonban az eredmény nem informatív.

A mezoszintű kapcsolóelemek elemzése

Mezoszinten azokra a jelenségekre összpontosítunk, amelyek szövegmondatokon átívelve egy-egy szövegrész korreferenciális összefüggését teremtik meg. A mezoszintű eszközök elsősorban a szóállomány elemei. Ezért az elemzés során a tematikus háló egy-egy lényeges izotópsíkját tekintjük át.

A szaknyelvi szövegrészben ez teljes felosztás formájában teljesedik ki, amelynek hiperonimája ***a globális minták,*** hiponimái (egyben egymásnak kohiponimái) a globális minták fajtái, így ***a keretek, a sémák, a tervek*** és ***a forgatókönyvek.*** A mezoszintű korreferencialitás síkján az ezek által az elemek által teremtett összefüggés megnyilvánulásait követjük nyomon szövegmondatról szövegmondatra.

A szépirodalmi szövegrészben az elemzésre választott izotópiasík elemei nem rendezhetők a szaknyelvi szövegbelihez hasonló viszonyrendszerbe, összefogó erejük azonban nem kevésbé erős. A korreferencialitás megteremtői itt elsősorban **a szöveg cselekményének, történésének szereplői** (valamint a rájuk való utalások). A magyar és a német szépirodalmi szövegrészben tehát a vizsgálódás a szereplőket jelölő formákra irányul.

A táblázatokbeli jelölések értelmezése hasonló a fentebb ismertetett jelöléseékhez, amelyeken kívül a 3. és a 4. táblázatban az alábbiakra érdemes figyelni:
– A tagmondatok megfigyelésekor az előbbiekhez hasonlóan járunk el, de mivel a mezoszinten jóval inkább szövegmondatokat összekapcsoló referenciákat vizsgálunk, nem is jelöltem a tagmondatok határait.
– A két középső oszlopban vannak kigyűjtve a mezoszintű jelenségek.
– Zárójelben meg vannak adva a ki nem fejtett információk mint implicit tartalmak verbális kifejtései.

A mezoszintű elemzés tapasztalatai:

A mezoszintű korreferenciális eszközök vizsgálata látványosabb eredményt mutat mind a két nyelv, mind pedig a két stílusréteg összevetésében. A szaknyelvi szövegek között kisebb az eltérés, a szépirodalmi szövegek között kissé figyelemre méltóbb.

A szaknyelvi szövegekben az alábbi különbségekre figyelhetünk fel (részletesen lásd a 3. táblázatot):

Mivel a szaknyelvi szövegben a korreferens elemek hiperonima-hiponima (kohiponima) viszonya a szöveg tagolását is irányítja, az egyes kohiponimák köré szerveződő információk külön tematikus részegységeket alkotnak (amelyek nem éles témaváltások).

Ezeken a kis tematikus részegységeken belül a német szaknyelvi szövegrészben a névmási helyettesítés jellemző.

A névmási utalások közül egyetlen a magyarban is névmásként jelenik meg:

8: ***die*** (stabilisierte Pläne) — ***amelyeknek*** (a rögzített terveknek), ***amelyekben*** (a rögzített tervekben).

A németbeli névmási helyettesítések zöme azonban a magyarban névszóhoz vagy igéhez kapcsolódó grammatikai-morfológiai utalásként valósul meg (igei személyraggal való egyeztetés, amely vagy teljes, vagy csak számbeli, illetve főnévhez kapcsolódó birtokos személyrag formájában):

1: ***ihrer*** Brauchbarkeit — *használatos**ak*** **(0)** (a globális minták);

7: ***sie*** (alle Elemente) — *segít**ik** elő* (az elemek);

9: ***sie*** (Skripts) — *menet**ük*** (a forgatókönyvekéi).

A németben verbálisan kifejtett fogalmi jelentésű elemnek megfelelő igei személyraggal való utalás is előfordul a magyarban:

3: ***die zusammengehörigen Dinge*** — *lesz**nek*** (az egybetartozó dolgok).

Robert-Alain de Beaugrande—Wolfgang Ulrich Dressler: *Einführung in die Textlinguistik* (Tübingen: Max Niemeyer Verlag. 1981) V. Kohärenz			Robert-Alain de Beaugrande—Wolfgang Ulrich Dressler: *Bevezetés a szövegnyelvészetbe* (Budapest: Corvina. 2000.) V. Koherencia	
16. Einige Typen **von g l o b a l e n Mustern** dürften wegen ihrer vielseitigen Brauchbarkeit als vollständige Stücke („chunks") gespeichert sein.	von globalen Mustern; **ihrer** Brauchbarkeit	**1**	globális mintákat; használatos**ak (0)** (a globális minták)	**16.** Bizonyos globális mintákat ennek alapján egészben tárolunk, mivel sokféle feladatra használatos**ak.**
FRAMES („Rahmen") sind **globale Muster**, **die** Alltagswissen über irgendein zentrales Konzept, wie z.B. 'Geburtstagsfeiern', umfassen […].	FRAMES („Rahmen"), globale Muster, die	**2**	a KERETEK, globális minták, amelyek	**A KERETEK** olyan **globális minták, amelyek** hétköznapi ismereteket tartalmaznak valamely központi fogalommal kapcsolatban, pl. 'malacpersely', 'születésnapi buli' stb. […].
„Rahmen" („frames") geben an, **was** im Prinzip zusammengehört, aber nicht in welcher Reihenfolge die zusammengehörigen Dinge getan oder erwähnt werden sollen.	„Rahmen" („frames"), was, **die zusammengehörigen Dinge**	**3**	a keretek, mely dolgok, lesz**nek** (az egybetartozó dolgok)	**A keretek** alapján tudható, **mely dolgok** tartoznak elvben együvé, de nem tudható, milyen sorrendben lesz**nek** elvégezve vagy megemlítve.
SCHEMATA sind **globale Muster** von Ereignissen und Zuständen in geordneten Abfolgen, wobei die Hauptverbindungen in zeitlicher Nähe und Kausalität bestehen […].	SCHEMATA, globale Muster, **die Hauptverbindungen**	**4**	a SÉMÁK, globális minták, **amelyek (a globális minták)**	**A SÉMÁK** olyan **globális minták, amelyek** események vagy állapotok időbeli közelség vagy okság alapján sorrendbe állított egymásutánját tartalmazzák […].
Anders als **ein „Rahmen"** ist **ein Schema** immer als Reihenfolge so aufgestellt, daß Hypothesen gebildet werden können, was in einer Textwelt als nächstes getan oder erwähnt werden wird.	ein „Rahmen", ein Schema	**5**	a keretekkel, a sémák	**A keretekkel** ellentétben **a sémák** mindig haladvány szerint vannak elrendezve, vagyis hipotézisek állíthatók fel azzal kapcsolatban, hogy egy adott ponton mi fog történni vagy említésre kerülni a szövegvilágban.
PLÄNE sind **globale Muster** von Ereignissen und Zuständen, **die** zu einem beabsichtigten ZIEL führen […].	PLÄNE, globale Muster, die	**6**	a TERVEK, globális mintái, amelyek	**A TERVEK** események vagy állapotok olyan **globális mintái, amelyek** valamely CÉLra irányulnak […].

Pläne unterscheiden **sich** dadurch **von Schemata,** daß ein Planer (z.B. ein Textproduzent) **alle Elemente** danach beurteilt, ob **sie** das Ziel näherbringen.	Pläne, sich, von Schemata alle Elemente **(0), sie** (alle Elemente)	**7**	a tervek, a sémáktól, minden elem**üke**t (a tervekéit), segít**ik** elő (az elemek)	**A tervek** abban különböznek **a sémáktól,** hogy a tervező (pl. a szövegalkotó) **minden elemüket** abból a szempontból értékeli, hogy mennyire segít**ik** elő a tervező céljához való közeledést.
SKRIPTS sind **stabilisierte Pläne, die** häufig abgerufen werden, um die Rollen und die erwarteten Handlungen der Kommunikationsteilnehmer zu bestimmen […].	SKRIPTS, stabilisierte Pläne, **die** (stabilisierte Pläne) ---	**8**	a FORGATÓKÖNYVEK, rögzített tervek, **amelyeknek** (a rögzített terveknek), **amelyekben** (a rögzített tervekben)	**A FORGATÓKÖNYVEK** olyan **rögzített tervek, amelyeknek** felhasználására igen gyakran kerül sor, s **amelyekben** a résztvevők és a tőlük elvárt cselekedetek meg vannak határozva […].
Skripts unterscheiden **sich** also dadurch **von Plänen**, daß **sie** eine im voraus festgesetzte Routine haben […].	Skripts, sich, von Plänen, **sie** (Skripts)	**9**	a forgatókönyvek, a tervektől, menet**ük** (a forgatókönyveknek)	**A forgatókönyvek** tehát abban különböznek **a tervektől,** hogy előre megszabott menet**ük** van.

3. táblázat: A szaknyelvi szövegek főbb mezoszintű jelenségei

A szépirodalmi szövegekben (lásd a 4. táblázatot) a németre a névmási korreferencialitás jellemző. Az eltérés a magyar korreferenciális eszközökhöz képest itt azért szembetűnőbb, mert a magyarban a szereplők egyértelmű referenciális azonosítására nem kínál megfelelő eszközt a névmások használata. Mivel különböző nemű szereplőkről van szó a történetben, a német személyes névmások egyértelmű utalást tesznek lehetővé. Ennek megfelelően több olyan szöveghelyen, ahol a németben személyes névmás helyettesíti a valamelyik szereplőt jelentő fogalmi jelentésű szót, a magyarban kifejtett fogalmi jelentésű elem áll:

3: ***diese Römerin* — *ez a római énekesnő;***
4: ***ihn*** (Mozart) — ***Mozart,***
4: ***sie*** (die Sängerin) — ***az énekesnőnek;***
5: ***sie*** (die Sängerin) — ***a művésznő;***
6: ***ihn*** (Mozart) — ***Mozartot.***

A németbeli névmási korreferenciális elemek másik része a magyarban vagy igéhez, vagy névszóhoz kapcsolódó grammatikai utalásként (igei személyrag, birtokos személyrag) valósul meg. Ezekben az esetekben a magyarban a grammatikai utalás a szövegmondaton belülről tölthető fel referenciával.

3: **ihre** (die Sängerin) … Künste — kacérság**á**nak (az énekesnőének);
4: ***ihrem*** (die Sängerin) — *rab**ja*** (az énekesnőnek)**;**
6: ***sie*** (die Sängerin) — *nevezt**e*** (az énekesnő),
6: ***ihrer*** (die Sängerin) *Verehrer* — *udvarló**já**val* (az énekesnőjével).

Eduard Mörike: *Mozart auf der Reise nach Prag* (Bp.: Európa Könyvkiadó. 1979)			Eduard Mörike: *Mozart prágai utazása* (Bp.: Európa Könyvkiadó. 1979)	
Hier überging **Madame Mozart** einige Umstände mit Stillschweigen.	Madame Mozart	**1**	Madame Mozart	Meg kell adni, **Madame Mozart** itt szép csendesen elhallgatott néhány mellékkörülményt.
Es war, muß man wissen, nicht unwahrscheinlich, daß zu gedachter Abendunterhaltung auch **eine junge Sängerin, Signora Malerbi,** kommen würde, **an welcher Frau Konstanze** mit allem Recht Ärgernis nahm.	eine junge Sängerin, Signora Malerbi, an welcher, Frau Konstanze	**2**	egy fiatal énekesnő, Signora Malerbi, akire, Konstancia asszony	Igen valószínű volt ugyanis — ezt tudni kell —, hogy a szóban forgó zeneestén **egy fiatal énekesnő,** név szerint **Signora Malerbi** is megjelenik, **akire** pedig **Konstancia asszony** okkal-joggal neheztelt.
Diese Römerin war durch **Mozarts** Verwendung bei der Oper angestellt worden, und ohne Zweifel hatten **ihre** koketten Künste nicht geringen Anteil an der Gunst **des Meisters.**	**diese Römerin** (die Sängerin), Mozarts Verwendung, **ihre** … Künste, der Gunst des Meisters	**3**	**ez a római énekesnő,** Mozart pártfogásával, kacérság**á**nak (az énekesnőének) a mester kedvezését	**Ez a római énekesnő Mozart** pártfogás**á**val került az operához, és kétségtelen, hogy jórészt fortélyos kacérság**á**nak köszönhette **a mester** kedvezés**é**t.
Sogar wollten einige wissen, **sie** habe **ihn** mehrere Monate lang eingezogen und heiß genug auf ihrem Rost gehalten.	**ihn** (Mozart), **sie** (die Sängerin); **ihrem** (die Sängerin)	**4**	**Mozart, az énekesnőnek;** rab**ja** (az énekesnőnek)	Egyesek azt rebesgették, hogy Mozart lépre ment, és hónapokon át rab**ja** volt **az énekesnőnek.**
Ob **dies** nun völlig wahr sei oder sehr übertrieben, gewiß ist, **sie** benahm **sich** nachher frech und undankbar und erlaubte **sich selbst** Spöttereien über **ihren Wohltäter**.	**dies,** **sie (**die Sängerin), sich, sich selbst, **ihren** Wohltäter	**5**	igaz-e … kitalálás **(ez),** **a művésznő,** ---, --- magát, jótevő**jé**n	Vajon igaz-e vagy puszta kitalálás, nem tudni, annyi bizonyos, hogy **a művésznő** utóbb szemtelenül és hálátlanul viselkedett, és arra ragadtatta **magát,** hogy jótevő**jé**n gúnyolódjék.
So war **es** ganz in **ihrer** Art, daß **sie ihn** einst, gegenüber einem **ihrer** glücklichern Verehrer, kurzweg un piccolo grifo raso nannte.	**ihrer Art** (die Sängerin), **es,** **sie** (die Sängerin), **ihn** (Mozart), **ihrer** (die Sängerin) Verehrer	**6**	**rá**vallott (az énekesnőre), **(az),** nevezte (az énekesnő), **Mozartot,** udvarló**já**val (az énekesnőjével)	**Rá**vallott például, hogy egy ízben egyik szerencsésebb udvarló**já**val beszélgetve **Mozartot** *un piccolo grifo rasó*-nak (kis borotvált disznófejnek) nevez**te.**
Der Einfall, einer Circe würdig, war um so empfindlicher, weil er, wie man gestehen muß, immerhin ein Körnchen Wahrheit enthielt.		**7**		**Ez a** Kirkéhez méltó **ötlet** annál sértőbb volt, mert meg kell vallanunk, nem hiányzott belőle egy szemernyi igazság.

4. táblázat: A szépirodalmi szövegek főbb mezoszintű jelenségei

A makroszintű kapcsolóelemek elemzése

A makroszintű korreferencialitás jellemzéséhez jóval terjedelmesebb szövegeket kellene megvizsgálnunk, azt figyelve, hogy milyen jelenségek vesznek részt a teljes szöveg jelentésszerkezetének szerveződésében.

A makroelemek természetéből adódóan jellemzően az elemzett szövegrészek első mondatában van makroszintű utalás:

A német szaknyelvi szövegrész nem, a magyar azonban explicit formában (foltszerű anaforikus utalás révén) kapcsolja az elemzett szövegrész témáját a szövegelőzményhez.

16. Einige Typen von g l o b a l e n Mustern dürften wegen ihrer vielseitigen Brauchbarkeit als vollständige Stücke („chunks") gespeichert sein.	—	**1**	**ennek alapján**	**16.** Bizonyos globális mintákat ennek alapján egészben tárolunk, mivel sokféle feladatra használatos**ak.**

A szépirodalmi szövegekben: mindkét nyelvben a szövegvilág szituációjára utaló deiktikus elem köti az elemzett szövegrész témáját a szövegelőzményhez.

Hier überging Madame Mozart einige Umstände mit Stillschweigen.	**hier**	**1**	**itt**	Meg kell adni, Madame Mozart itt szép csendesen elhallgatott néhány mellékkörülményt.

A kontrasztív vizsgálat másik vetülete: a két stílusréteg összevetése

A két választott szövegrész elemzése alapján a legszembetűnőbb eltérés a szövegtípusokra jellemző korreferencialitás különbözőségéből adódik.

A németben a szaknyelvi és a szépirodalmi szöveg korreferencialitása között nemigen általánosítható eltérés. A korreferencialitás mindkét szövegben jellemzően grammatikai: a névmási utalások dominálnak. Ezek hatóköre mikro- vagy makroszintű.

A magyarban a szaknyelvi szöveg fordítói a német névmási utalások nagy részét grammatikai-morfológiai utalással helyettesítik. A szépirodalmi szövegben ellenben a korreferencialitás szemantikai eszközei gyakoriak: a fogalmi jelentésű elemek változatlan vagy variált ismétlése, valamint a szinonimák használata.

A tapasztalt eltérések lehetséges okaira fentebb már utaltam: A szaknyelviség kedveli a kategorizálást, osztályozást, amelynek megfelel a szaknyelvi szöveg-

részben megjelenő felosztásviszony. Mivel a felosztás kategóriái résztémákként külön szövegmondatokban (a németben egyben szövegmondatnyi bekezdésekben) jelennek meg, a korreferencialitás döntően mikroszintű nyelvspecifikus grammatikai eszközökben nyilvánul meg, azaz a mondatgrammatika határán belül marad. A szaknyelvi szövegre ezért mezoszinten is főleg a grammatikai sajátosságú névmásítás jellemző, mivel a névmások egyes résztémák kulcsszavaira utalnak. Ahogy kiderült: a szépirodalmi szövegek korreferencialitása alapjában tér el a szaknyelvi stílus felosztásviszonyától. Szövegmondatról szövegmondatra a szövegvilág szereplőinek folytonos jelenléte a legerősebb összetartó erő. Mikroszinten természetesen itt is elsősorban nyelvspecifikus sajátosságokra figyelhetünk fel, a mezoszintű korreferencialitást azonban — a szaknyelvi szövegbelitől eltérően — jóval inkább fogalmi jelentésű elemek teremtik meg (esetleges rájuk való névmási utalásokkal együtt) a színről színre váltakozó szereplők azonosítása végett.

Az egyes stílusrétegekre vonatkozó — általánosítható — szabályszerűségek megfogalmazásához azonban jóval terjedelmesebb szövegkorpusz elemzése szükséges.

Irodalomjegyzék

Petőfi Sándor János 1996. *Az explicitség biztosításának feltételei és lehetőségei természetes nyelvi szövegek interpretációjában* = Linguistica series C Relationes, 8. Bp.: MTA Nyelvtudományi Intézet. 22–24.

Tolcsvai Nagy Gábor 2001. *A magyar nyelv szövegtana.* Bp.: Nemzeti Tankönyvkiadó. 117.